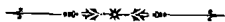

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

(Ք Ա Ղ Ո Ւ Ա Ծ Ք)

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆՑ

Յ Ա. Ղ. Ա. Զ Ա. Գ Բ Ա. Ե Ա. Դ. Ա. Դ.

Գ Ա Ղ Տ Ն Ի Ք Ը

«Հայկական» տաղաչափութիւնը. — Մտեղծուած է ամ թէ գտնուած. — Բազրատունիի կարծիքը այս մասին. — Հիմ հայ տաղաչափութեանց գաղտնիքը. — Ապացոյցներ, օրինակներ. — Գր. Մագիստրոսի վկայութիւնը .

Տաղաչափական նոր դրութիւն մը ներկայացնել իբրեւ լուծումն ազգային հին բանաստեղծութեանց չափական գաղտնիքներուն՝ ուրիշ բան պիտի չերեւի բայց մեղանշում մը մեծ հեղինակութեան մը՝ Բազրատունիի դէմ, որ, ինչպէս ծանօթ է, «Հայկական» անունեց այն արուեստը՝ որով պիտի հայացնէր իլիականը, Մշակականը, և Դրախտ կրուսեալը և երգէր Հայկը:

Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ Բազրատունի ամբողջական յայտնութիւնն ըրած է հարազատ—ազգային տաղաչափութեան: Այսպէս, շատ անգամ դպրոցի մը հիմնարկուն կ'ընծայուին կարծիքներ՝ զորս թերեւս ան չէ ունեցած երբէք:

Բազրատունիի կարծեօք՝ ինքը անոր մէկ մասը միայն ի լոյս հանած է: Նախնեաց տաղաչափութեան մէջ ջանացած է գտնել բան մը՝ որ այժմ եւս կարենայ գործածուիլ, ո՛չ եթէ հետազօտել իր բոլոր ընդարձակութեամբը՝ նախնեաց արուեստը. իր շարժառիթն եղած է գեղարուեստական, ոչ զուտ գիտական. ամբողջը հաւաքած չէ, այլ գեղեցիկ մասերն ընտրած. հայկական տաղաչափութեան միայն ստեղծողը չէ, ինչպէս կը կարծեն ոմանք, և ոչ ալ միայն գտողը, ինչպէս կը կարծեն ուրիշներ, այլ երկուքը միանգամայն, քանի որ նախնեաց մէջ անդրադարձած է տաղաչափական երեւոյթներ, բայց ընդունած է զանոնք միայն յետ դասակարգելու իր ճաշակի և դատողութեան համեմատ, իր անձնականութիւնը, հետեւաբար, միացնելով նախնեաց մտածման. տաճարի մը վերականգնողն է, հին աւերակներով:

Ահա իր իսկ խօսքերը.

«Մեք ոչինչ արարաք ի սմա, քան թէ ընիկ հայրենականացն ընտրելագոյն տաղից նախանձու՝ նորոգել եւեթ ի լոյս պայծառութեան հանել զի մթան փնացեալ և գրեթէ խափանեալ յանիրաւի գրուն վաղնջուց հայկեան տաղաչափութիւնս. և այն եւս ընտրանաւ, սակաւ ի քաղմացն ասելով տողից նախնի տաղաչափիցն, զյաւէտ դաշնակաւորսն և զքաջավայելուչսն ի մի միաբանութիւն զուգաչափ գեղայարմար տաղիցն» . (ՄՇԱԿԱԿԱՆՔ Վերգրեալ, յառաջաբան, էջ 31):

« ՍԱԿԱՒՈՒ Ի ԲԱԶՄԱՅՆ » . . .

Եթէ « Սակաւ »-ը Բագրատունեան տաղաչափութիւնն է՝ միւս մեծաքանակ զանգումը, թագնմբը . . .

Ի՞նչ է այդ անծանօթ մնացած արուեստը, ի՞նչ իր էութիւնը, իր անունը . . .

Եթէ հայկական տաղաչափութեան մաս մ'է միայն, թէպէտ « ընտրանաւ » առնուած, ի՞նչ է ուրեմն ամբողջը, քանի որ հարկ չէ որ մասերը միշտ համասեռ ըլլան միեւնոյն մարմին մէջ :

Ահաւասիկ ներկայ ուսումնասիրութեան առարկան :

*

Ազգային հարազատ տաղաչափութիւնը Ամանակեայ տաղաչափութիւնն է, և « հայկական » կոչումը անոր մէկ երեսոյրը միայն :

1905ի նոյեմբերին (տե՛ս Բազմ. էջ 437 և 500) զայն ներկայացնելով, մեր քննութեան երրորդ մասին վերապահած էինք վերոյիշեալ կէտը ապացուցանել, (Բզմ. էջ 438). զրութիւնը անուանած էինք Ախարհաբարի նոր տաղաչափութիւն մը, այն պատճառաւ որ վստահ էինք թէ զբարբարի մէջ արդէն իսկ գործածուած է :

Մեր առաջադրած կէտի ապացուցումը խնդիր մ'է գիտական, որովհետեւ մասնագրական առեղծուածի մը շուրջ կը դառնայ և զեղարուեստական, որովհետեւ, եթէ Ամանակեայ տաղաչափութիւնը նախնեաց դարաւոր արուեստն եղած է, հետեւաբար՝ հայ ժողովրդեան հոգեկան և լեզուական մէկ պահանջը, կը ծագի հետեւեալ հարցը թէ կարող չ'է՞ նա ապագային մէջ ալ մատուցանել այն ծառայութիւնը ինչ որ բրած է անցեալին մէջ, իր անուամբ ներկայացուած ազատութիւնը կրնար չափազանց նկատուիլ (ինչպէս համարեցաւ՝ ժամանակին՝ Շիրակ հանդէսը) եթէ անհատական կամք մ'ըլլար՝ օրէնքի վերածուիլ Զանցողը, և ոչ թէ ազգութեան մ'աւանդական սովորոյթը :

Տեսնենք համառօտիւ թէ ի՞նչ է Ամանակեայ տաղաչափութիւնը :

*

Ամանակեայ կ'անուանենք այն տաղաչափութիւնը՝ յորում շեշտով մը կազմուած ամէն բառախումբ — որքան վանկերէ, որքան բառերէ ալ կազմուած ըլլայ՝ — մէկ անգամ կը կազմէ, օր.

Ըագմի՛ մէջ է որ — ո՛վ սուսեր — փառքըդ կը նշուէ :

Այս անդամներու (== Ամանակ) չափակցեալ թուով բաժանումը կը կազմէ ոտաւնաւորին տողերը : Ի հարկէ իւրաքանչիւր բառախումբի շեշտը վերաբերութիւն ունի յաջորդ բառախումբի շեշտին հետ, և այս յարաբերութիւնը աստիճանաբար կարող են կանոնաւորուիլ ու զեղեցկանալ որոշ կանոններու համեմատ : Այս վերջին հանգաւմանքն ալ էական մաս մը կը կազմէ տաղաչափութեանը :

Այս զրութիւնը պէտք է հայերէնի առանձնայատուկ եղած ըլլայ :

Ուրիշ լեզուներու մէջ (յոյն, լատին, և այլն) շեշտը կարող ըլլալով բառին ո՛ր և է վանկին վրայ գտնուելու, տաղաչափութեան մէջ ի նկատի կ'առնուին նոյն բառին մէջ գտնուող վանկերու իրարու նկատմամբ ունեցած աղերսները (երկու երազ՝ մէկ երկայն ~ —, կամ ~ —, և այլն) :

Հայերէնը՝ ընդհակառակն է :

Ամէն բառի շեշտը՝ իր վերջին վանկին վրան է. և այդ շեշտը այնքան զօրաւոր է որ կը տիրէ յաջորդ բառին, զայն կ'երազէ՝ կը միացնէ նախորդին, և չ'է պարզ երկարում մը ձայնի, ինչպէս է, օրինակ իմ Գաղղիականը . այսպէս Այր ամբար .

տասան, Ձե՛նք դիցազանց ունին արդիւնք մը, յառաջ կը բերեն երեսոյթ մը՝ զոր չենք գտներ *Homme superbe, Les armes des héros* մէջ:

Հայերէնը օգտուելով իր այն հանգամանքէն որ շեշտաւոր բառք, հզօր, իր և տեւէն կը քարշէ՝ իբրեւ գերի՝ իրեն յաջորդող բառը, պէտք էր շեշտական դրուութիւն մ'յօրինել ուր ի նկատուի առնուած ըլլային ո՛չ եթէ վանկերու, այլ բառախառններու իրարու նկատմամբ ունեցած աղերսները, և այս դրութիւնը՝ հայկական շեշտի յատկութեանց նման, պէտք էր սեփական ըլլալ իրեն:

Բայց աւելորդ է երկարել այս կէտին վրայ, այս դրութեան՝ հին Հայոց քով գոյութիւն ունենալը ապացուցանելէ առաջ:

Պէտք է դիտել որ անդամը (Ամանակ) կը կազմուի նաեւ քերականական կապով ալ կազմուած բառախառններէն, իսկ կղզիացած բառերը, նրկայն կամ կարճ (օրինակ. երկինք, երկիր, ովկիանոս) ո՛րքան ալ ըլլան իրենց վանկերը, նոյնպէս մէկ ամսակ կը կազմեն:

*

Ապացուցանելու համար՝ թէ Հայոց հին բանաստեղծութիւնները (օրինակ իմն, շարականները) Ամանակալ տաղաչափութեամբ են, պէտք է նախ քննութեան առնունք այն շարականները՝ որոնց տաղաչափեալ ըլլալն անտարակուսելի է, որովհետեւ եթէ նախ որոշ չէ տաղաչափութիւն ունենալին, աւելորդ է վիճել՝ թէ ի՞նչ տեսակի կը պատկանի ան:

Մենք կ'առնունք նախ շարականը այնպիսի տօնի մը որուն մեծութիւնը արդէն իսկ երգին հնութիւնը կ'երաշխաւորէ. անկարելի էր՝ օրինակ իմն՝ որ Մինդեան տօնը իր առանձին շարականը չունենար. աւանդութիւնը յիշուի Մովսէս Թորկեացոյ կ'ընծայէ « Խորհուրդ մեծ »ը: Առանց վաւերականութեան վրայ վիճելու, երգին հնութիւնը միայն հաւանական համարելով, սկսինք վերլուծել:

Խորհուրդ մեծ | և սքանչելի | որ յայտ աւուր | յայտեցաւ:

Հովիւքն երգեն | ընդ հրեշտակս | տան աւետիս | աշխարհի:

Նրնաւ | նոր արքայ | ի Բեթղեհէմ | քաղաքի

Որդիք մարդկան | օրհնեցէք | զի վասն մեր | մարմնացաւ:

Տարակոյս չկայ թէ այս տողերը հայկական կանոնաւոր տաղաչափութեամբ են:

Ճարունակներ ընթերցուր:

Անբաւելին | երկնի և երկրի | ի խանձարուրս | պատեցաւ

Ոչ մեկնելով | ի ջօրէ | ի սուրբ այրին | բազմեցաւ:

Այս տունն ալ կանոնաւոր է. բաց ի « երկնի և երկրի » անդամէն, որ հիւնգ վանկէ կազմուած է:

Հեղինակը չափազանց ճարտար է այդպիսի սխալի մը մէջ՝ անկարողութեամբ ընկած համարուելու համար, եղանակն ալ՝ սակաւագոյն վանկի յարմարեցուած է և հիւնգ վանկի գոյութիւնը զարմանալի կը թուի, առնուազն: Յամենայն դէպս գիտութիւնը փորձազոյն երեսոյթներն ալ անտես պէտք չէ ընէ, որովհետեւ մեծագոյններու կ'առաջնորդեն:

Կասկած կ'արթննայ մեր մտքին մէջ որ մի՞ գուցէ երկնի և երկրի « ամանակի » դրութեամբ կազմուած ըլլայ. երկնի շեշտը իր հետ կը տանի յաջորդները և բառախառն մը կը կազմէ. յիշուի նախորդ տողերուն ակնարկ մը նետելով՝ կը տեսնանք որ անոնք ալ Ամանակի դրութեան ո՛չ մէկ արգելք ունին:

Բայց երեսոյթը դեռ շատ չնչին է և պէտք է յառաջ երթալ:

Այսօր ցրնծան / երկիրք ի վերուստ / մեծապայծառ / աւետեօք.
Եւ արարածք / ամենայն / զգեցան հանդերձ / փրկութեան:

Այսօր հովուացն / տեսեալ / զարդարութեան / արեգակն
Եւ ընդ հրեշտակս / երգէին / փառք ի բարձուս / Աստուծոյ:

Այս ամէնը կանոնաւոր է բաց ի երկիրք ի վերուստն ուր նախորդ անկանոնութիւնը կը կրկնուի: Պէտք է դիտել որ այս տողերը Ամանակեայ տաղաչափութեամբ մեկնեն. լու. համար միայն անդամներու բնական շեշտի համեմատ քաժանուսն է հարկաւոր.

Եւ / արարածք ամենայն / զգեցան / հանդերձ փրկութեան /
Այսօր / հովուացն տեսեալ / զարդարութեան / արեգակն:

Բայց յաջորդները: Կտակաւոր տաղաչափութեամբ սկսուած քերթուածը՝ հետեւեալ ձեւը կ'առնու.

Ի հօրէ / ծագեցար / լուսաւորել / զարարածս.
Արդարութեան / արեգակն Տէր / փառք քեզ:

Յաջորդ երկու տուններն ալ կանոնաւոր են, միայն յանկերգը (Արդարութեան արեգակն Տէր փառք քեզ) իր երրորդ անդամին մէջ կը շարունակէ կադ մնալ (մինչ զիւրին էր հեղինակին ո՛ր և է մակղորով զայն լրացնել (Արդարութեան արեգակն Տէր անմահ փառք քեզ, և այլն):

Բայց հեղինակը խղճահարութիւն չի զգար՝ որովհետեւ ամանակեայ տաղաչափութեամբ Տէր բառը, ինչպէս ո՛ր և է կոչական, կղզիացած ըլլալով՝ ինքն միայնակ արդէն անգամ մ'է:

Արդարութեան / արեգակն, / Տէր, / փառք քեզ՝:

Այս բոլոր երեւոյթները ներողամտութեան պիտի արժանանային, եթէ ուրիշ երեւոյթներ չզային անոնց կարեւորութիւնը մեծցնելու:

Սոնետը Զատիկի շարականը, շարադրուած Լամբրոնացիէն: Տարակոյս չկայ թէ տաղաչափուած է:

Այսօր յարեալ / ի մեռելոց / փեսայն անմահ / և երկնաւոր.
Քեզ աւետիք / խնդութեան / հարսն ի յերկրէ / եկեղեցի
Որհնեալ ի ձայն / ցրնծութեան / զԱստուծոյ քո / Սիրոն:

Թանկերգի վերջին անդամէն զատ ամէն ինչ կանոնաւոր է. և թէպէտ Ամանակեայ տաղաչափութեամբ ալ կարելի է մեկնել, (միայն մի քանի բաժանմանց տեղը փոխելով, օր. Օրհնեալ — ի ձայն ցրնծութեան) բայց « հայկական » տաղաչափութիւն մ'ըլլալը փէթ մինչեւ հոս ականբռն կը տեսնուի:

Սակայն ի՞նչպէս մեկնել յաջորդը.

Այսօր զատիկ / մեր զենմամբ / Քրիստոսի
Արասցուք օտն / ցրնծութեամբ / նորոգեալքս
Ի հոռութենէ / մեղաց / ասելով.
Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց:

Այս ձեւը կարելի էր տալ եթէ յաջորդն ալ համապատասխանէր նախորդին.

Այսօր հրեշտակն / լուսափայլ / ի յերկնից
Իշեալ / զարհուրեցոյց / ըզպահապանսն

1. Պէտք է դիտել որ յատկացեալը զիտամբ ասով զրուած է որպէս զի Արեգակն արդարութեամբ կարելի չեղտաւորումը մէկ ամամասնի զաղափարը չտայ: Ամամասնի այսպիսի դիրքերու մէջ ստացած ալիւսայլ կերպարանքներու, ինչպէս զաղկապներու և այլն, մասին ուրիշ առիթով: Այստեղ բառական է ուշ դնել որ մէկ ամամասն նշանակուածը կարելի է բերել մէկ ամամասն հնչել:

Իւ սուրբ / կանանցըն / քարոզէր / ասելով.
Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց:

Այսօր / նոր իսրայէլ / կոչեցեալք
ի Քրիստոս / ազատեալք / արեամբ գառինն
Աստուծոյ / պարեցուք / ընդ երկնայնոցն / ասելով.
Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց:

Անհամեմատականութիւն վանկերու թուին մէջ. ամբողջ բառ մը տողերու կարգէն դուրս կը մնայ. ինչպէս մեկնել: Ամանակեալ տաղաչափութեամբ կը պարզուի իսկոյն ինչդիրը:

Տողերուն համար գործածուած են չափակցեալ կանոնաւոր ձեւով երկու և երեք ամանակներ:

Այսօր / զատիկ մեր / զենմամբ Քրիստոսի.
Արասցուք տօն / ցլնծութեամբ:
Հորոգեալքս / ի հնութենէ՝ մեղաց / ասելով.
Քրիստոս / յարեաւ ի մեռելոց:

Այսօր / հրեշտակըն լուսափայլ / ի յերկնից իջեալ՝
Ջարհորեցոյց / ըզպահապանսն.
Իւ սուրբ կանանցըն / քարոզէր / ասելով.
Քրիստոս / յարեաւ ի մեռելոց:

Այսօր նոր¹ / իսրայէլ կոչեցեալք / ի Քրիստոս.
Ազատեալք արեամբ / գառինն Աստուծոյ.
Պարեցուք / ընդ երկնայնոցն / ասելով.
Քրիստոս / յարեաւ ի մեռելոց:

Եթէ այս վերջին մասը Ամանակեալ տաղաչափութեամբ է, նոյնն է նաեւ ի հարկէ նախորդ մասը, ուսկից կը հետեւի թէ « հայկական » տաղաչափութիւնը երեւոյթնեւ ըլն մին է Ամանակեալ տաղաչափութեան²:

Անունը Ս. Մահակայ ընծայուած քերթուածներէն մին. օրինակ իմն Աւագ եւ կուշարթու Համարձին « Որ յանէից » որ, ինչպէս կը նշանակէ Հ. Արսէն Բագրաւատունի, հայկական տաղաչափութեամբ է, բայց « խառն ընդ այլում քնարական մանր տողի »:

Որ յանէից / զոյացուցեր / զքո զարարածս / ի սկզբանէ
ի պատկեր / աստուածութեան / ըդ քո ստեղծեր / մարդ ի հողոյ.
Ժառանգել նըմա զանպատում ըզկեանսն:

Յաջորդ երկու տուներն ալ կը վերջանան հետեւեալ տողերով.

Մերկացաւ ըզփառս / յանըստուեր լուսոյն.
Փըրկելով ըզմեզ / յանիծից նորա.

Սա տողերու քնարական ըլլալը (5-5) ոչ մէկ դժուարութեան պիտի հանդիպէին եթէ յաջորդ տուները չվերջանային հետեւեալ տողերով.

— Դեռահա մեզ Տէր ըզբաժակ քո փրկութեան.
— Որով հանցուք քեզ օրհնութիւն յանըսպառ յաւիտենին.

1. Երբ գոյական մը երկու նախորդ բառերու հետ միանգամայն կապ ունի, կը միանայ անոր հետ՝ որուն կը տանի զինք զօրաւորագոյն չեղած, միւսը՝ նախորդին թողլով. օր. Արեւմտ գառնիմ Աստուծոյ. գառնիմ Աստուծոյ բառախմբը կը կազմուի և արեւմտեալ նախորդին կը մնայ. Իսրայէլ՝ « նոր » և « կոչեցեալք » ի մէջ ընկած՝ վերջնայն կը միանայ, նորը նախորդին յանձնելով: Այս կանոնը շատ կարեւոր է ի գործնական թէպէտ կարելի է միայնակ անցած բառը նաեւ առանձին ամսման ալ կազմել, արտասանութեան մէջ երկու կերպ ալ զոյութիւն ունենալով:

2. Արաբական ազդեցութեանց տակ թիբաւ ստացած է յետոյ իր քանի ձեւեր՝ որ գոյութիւն չունէին ի Հունաց (Արաբ. տաղաչափ. մասին տե՛ս Ազգագրական Հանդէս. « Արեւելեան արուեստը » Լ. Էտնան),

Առաջինը՝ 11 վանկէ, երկրորդը՝ « հայկական » չափ, բայց վերջնութեան անդամը՝ 3 վանկէ կը բաղկանայ՝ փոխանակ Աի:

Այսպէս ուրեմն եթէ առաջին երեք տուններու վերջաւորութիւնըը քնարական չափեր են, վերջին երկուքը անմեկնելի կը թան:

Ընդհակառակն խնդրել կը պարզուի երբ ամանակեալ տաղաչափութեան վրայ խորհնք. յիշատի այս դրութեամբ վերոյիշեալ տողերը ճշդիւ իրարու կը համապատասխանեն.

Դնորհեա՛ մեզ, / Տէր, / ըզբաժակ քո / փրկութեան.
Որով հանցո՛ք / քեզ օրհնութիւն / յանըսպառ / յաւիտենին:

Ասով միայն հեղինակին դիտաւորութիւնները կը յայտնուին. յետ երեք տանց վերջին տողերը 2 ամանակով կազմելու՝ վերջին երկու տունները կ'աւարտէ 4 ամանակով. այսպէս ձեռի չափակցութիւնը կը կազմուի, մինչդեռ այլապէս այդ վերոյիշեալ տողերը պիտի երևէին թէ՛ իրենք իրենց մէջ և թէ յաջորդին նկատմամբ անհամեմատական, մանաւանդ որ հեղինակը նախորդ երեք տուններու մէջ կանոնաւոր ձեւը պահած էր:

Հ. Ա. Բագրատունի « հայկական » չափով գրուածներուն մէջ կը յիշէ « Արծաթախրութեամբ » (Մ. Կականք, էջ 12). Աւագ Ուրբաթու այդ օրհնութիւնը յիշատի ունի տուններ որ հայկական չափով կրնան նկատուիլ.

Ընդ որում համբուրեցից, ասէ, ըզնա՛ կալարուք.
Ով համբոյր նենգութեան նշան և առիթ՝ մահու:
Մերկացաւ յինքենէ՛ զաստուածային սուրբ հոգին
Ըզգեցաւ ըզսատանայ՝ որպէս հանդերձ արկաւ գիւրեաւ:

Բայց ընչպէս մեկնել առաջին տունը.

Արծաթախրութեամբըն՝ մոլեալ Յուդա.
Զիւր ըզմեծ վարդապետն ընդ երեսուն արծաթոյ չըրէիցըն մատնէր.

Ընդհակառակն Ամանակեալ տաղաչափութեամբ պարզ է ան.

Արծաթախրութեամբըն / մոլեալ Յուդա / զիւր / ըզմեծ վարդապետն
Ընդ երեսուն / արծաթոյ / չըրէիցըն / մատնէր:
Ընդ որում ես / համբուրեցից, / ասէ, / ըզնա՛ կալարուք.
Ով համբոյր / նենգութեան / նշան՝ / և առիթ՝ մահու:
Մերկացաւ / յինքենէ՛ / զաստուածային / սուրբ չըգին.
Ըզգեցաւ / ըզսատանայ՝ / որպէս հանդերձ / արկաւ գիւրեաւ:

*

Անտարակոյս տաղաչափական այսպիսի հարցերու մէջ յանկերգը (Refrain) մեծ կարեւորութիւն ունի. որովհետեւ նա

1. Բանաստեղծութեան յայտանիշերէն մին է.

2. Ոտանաւորի գոնէ մէկ տողին սկզբնաւորութեան և վերջաւորութեան տեղը կ'իմանանք իրմով. ուստի նաեւ կ'առնունք ո՛ր և է յանկերգով քերթուած մը, զոր զիպուածը մեր առջեւ կը հանէ. Հարցի շարական մը. յանկերգն է.

Ըզքեզ օրհնեմք — Աստուած — հարցըն մերոց,
Ահա թէ ընչպէս ամանակները կանոնաւոր ձեւով յառաջ կ'երթան.

Ա. տող՝ աման. 3 — Բ. 2 — Գ. 2 — Դ. 3

Անգղիկերըն — էակից — Բանըզ չօր.

Որ էիւր — յառաջ քան զյաւիտեանս

Եւ եկիւր ի փրկութիւն — ըստեղծուածոց քոց.

Ըզքեզ օրհնեմք — Աստուած — հարցըն մերոց:

3 — 2 — 2 — 3

Ծընար — ի կուտ — անճառ Միութիւն,
Անբաժանելի — և միշտ գոլով.
Ո՛ր մեկնեցար — ի հայրական ծոցոյ.
Ըզբեզ օրհնեմք — Աստուած — հարցըն մերոց:

3 — 2 — 2 — 3

Յընծութեամբ — տօնեսցուք — ըզծընունդ քո սուրբ.
Որ յայտնեցար — մեզ լոյս ի լուսոյ.
Եւ լուսովդ քո — լըցեր գտնեգերս.
Ըզբեզ օրհնեմք — Աստուած — հարցըն մերոց:

Ո՛րքան ամանակի կանոնաւորութիւն նոյն քերթուածի մէջ. կարելի՞ է այսքան զուգա-
դիպութիւն: Առնունք ուրիշ երգ մը, հին, Ստեփանոս Միսնէցոյ ընծայուած. ի սկզբ-
բան հայկական չափով կ'երեւի, բայց ընթերցման շարունակութիւնը յուսախար
կ'ընէ զմարդ. տեսնենք թէ Ամանակեալ տաղաչափութեամբ ինչպէս կը մեկնուի ան:
Ամանակներուն ամենականոնաւոր ձեւ տրուած է. տունները կը բաղկանան 6 տողէ,
5ը՝ 2 ամանակով, միայն վերջինը՝ (վեցերորդը)՝ 3:

Երգեսցուք — երգ հոր
Աստուծոյ — փըրկչին մերոյ,
Որ փըրկեացն — ի թըշամառոյն
Նրառայութենէ — ըզմեզ.
Հըգօրն իւր — կարողութեամբ՝
Եւ ապրեցոյց — փառաւորեալըն՝ — փառօք:

Դու յանձն առեր — Աստուած
Ելանել ի խաչ — վասն մեր.
Եւ ընդ նըմին — բեւեռել
Ըզհընութիւն — մեղաց մերոց՝
Վասն որոյ — երկըրպագեմք
Եւ վերօրհնեմք — ըզքո զանճառ — խոնարհութիւնդ:

Ջոր ընտրեաց — Աստուած
Յամենայն — ազգաց երկրէ
Ծընանիլ — ի նմանէ
Ապրեցուցանել — ըզմեզ
Կոտն — ի պաշտելութենէ.
Որպէս զԱստուածածին — միշտ — փառաւորեսցուք:

Անձիք նուիրեալքը անտարակոյս, իրեւ զեղեցկագոյնը՝ հայ եկեղեցական բա-
նաստեղծութեանց՝ պէտք է որ տաղաչափութիւն մ'ունենայ, մանաւանդ որ հեղինակը
նուազ կարեւոր կէտի մ'ալ ուշադրութիւն կը դարձնէ. տառերու այրբենական կարգին:
Հայկական տաղաչափութեամբ է ան. կետերով կը նշանակենք այն տեղերը՝ որ
պակասաւոր կը մնան այս արուեստի համեմատ.

Անձիք նըւիրեալք սիրոյն .. Քրիստոսի.
Երկնաւոր նահատակք և կուսանք իմաստունք.
Ի պարծանքս ձեր .. բարձրացեալ ... տօնէ ..
Մայր Սիոն գըստերօքն իւրովք

Կարծենք թէ Անձիք նուիրեալք « Ամանակեալ » տաղաչափութեամբ է. տանց առա-
ջին երեք տողերը 3 ամանակով են, վերջինը՝ 2, և այս յառաջ կ'երթայ կանոնա-
ւորապէս:

Անձիք — նըւիրեալք — սիրոյն Քրիստոսի.
Երկնաւոր — նահատակք — և կուսանք իմաստունք.
Ի պարծանքս ձեր — բարձրացեալ՝ — տօնէ
Մայր Սիոն — գըստերօքն իւրովք:

Բարբառք — երկնաւորք — լըցին գերկիր.
Քանգի հոտ անուշից¹ — բուրեցայք — ի Քրիստոս.
Ողջակէ՛գք բանաւորք — և զո՛նք փրկութեան — և որո՞ջ անարաջ
Ընծայեալք² — Աստուծոյ³ :
Գեղեցկութիւնք — մարմնաւոր — պայծառութեան ձերոյ
Յիմարեցոյց ըզթագաւորն — և պակեան — հեթանոսք.
Ի գեղ ըսքանելի — աստուածատուր կուսանաց — տարիացեալ զուարթունք
Ընդ մարդկան — տօնեցին⁴ :

Դարձեալ վերըստին — արարչագործ — զօրութիւն.
Եւ դարձեալ եղեմ — աստուածատունկ — զարդարի.
Քանգի ծանրն կենաց — տընկեցաւ — ի դրախտին
Բերելով մեզ պտուղ գերանելին Հռիփսիմէ :
Իրկունք մահաբեւք — անիծիցըն⁵ — լուծան :
Եւ Աղամ վերըստին — աստուածակերպ — ճօխանայ
Փոխանակ եւայի — դըստերք նորա — մարտիրոսք և կուսանք⁶
Ընծայեալք — Աստուծոյ⁴ :

Ջօրք հրեշտակաց — ընդ մարդկան — տօնեցին⁵ .
Եւ կանայք — ի յերկինս — գրեցան զինաւորք.
Կուսութեամբ — ընդ մահու պատերազմեալք — յաղթեցին⁶ .
Խաչակից լինելով — կուսածին արարչին⁵ .

Է — զարմացումն — և ի վեր քան ըզհրաշս.
Խորհրդոց և բանից — հրեշտակաց⁶ — և մարդկան.
Քանգի Էնն Աստուած⁷ — ամենագոր զօրութեամբ — խոնարհեալ
Տեսանէր — ըզհանդէս կուսանաց :

Ընկերք միամիտք — մարմնական — կենցաղոյս.
Նաւաստակք — հաւասարք — և հոգւով միացեալք.
Միաբան — քնթացեալք — ի տեղի՝ ճակատու.
Ձինեցան հաւատով — և կացին յանդիման.

և այլն. կարելի՞ է արդեօք այսքան զոգտալիսորախն. վերջին տողերու երկուս նաւա-
նակով ըլլալն՝ յամենայն դէպս շատ որոշ է. և այս կուտանը ունենալէն վերջ՝ նա-
խորդ տողերու երեք ամանակով ըլլալն ինքնին ի յայտ կու գայ :
Ինչպէս յայտնի է՝ ամենայն և զոյականը կարող են միանալ զօրաւոր շեշտով
մը, զոր երբեմն իմաստը անհրաժեշտ կ'ընէ և կամ երբ երկայն են՝ առանձին ամա-
նակ կազմել. այսպէս տարբեր շեշտով միացած են ամականն և զոյականը, օրինակ
իմն, հետեւեալ դիրքերուն մէջ.

Երկնային — հեծելագունդն — հաւ կ'իջնէ — դէպ ի երկիր.
Երկնային բանակներ — ոչ երկրաւոր — դաշտին վըրայ և կ'ընթանան,

1. Այս ամանակի քամզին բառական թարգմանութեանց զմեզ, որովհետեւ քամզի կարող է, հերկայ հնամբք,
նաեւ առանձին ամանակ կազմել. բայց յաւերջ տան « քանգի ծան կենաց »-ն ալ՝ իբր երկրորդ օրինակ՝ ցոյց
տուաւ. թէ քամզի շաղկապը շեշտաւոր բառին հետ կը միանայ, առանց առանձին ամանակ կազմելու :

2. Դիտուել որ երաժշտական հանդիսաւ որոշք ամրաւորը կը զատէ նախորդներէն, մինչ թաղափօրէն
կը միանայ անոր հետ, ինչպէս թուարկութիւնը կը պահանջէ :

3. Հիերիակին դիտուել՝ « տօնեցին » բառը յետագած ժամանակ է այն՝ որ մի գուցէ տօնեցիմ ընդ մարդ-
կամ նախորդ ամանակներու ազդեցութեան տակ մէկ ամանակ կազմէ, մինչ ինք հոս երկու ամանակի կը կարօտի :

4. Այս տառը կ'արգարացնէ նախորդ կրկնութեամբ « ընծայեալք — Աստուծոյ » ամանակներուն :

5. Հիերիակը նոյն դիտմամբ, ինչ որ տեսանք առաջ և նոյն պարագայէն ստիպուած, այս շարադասու-
թիւնը կը նախընտրէ :

6. Այս տան ամանակները գեղեցիկ յօրինուածք ունին, ռազմական խրոխտանք արտայայտող և ընդ
մահու պատերազմաւը ինքնին չ կուրի պատկեր մը կը թուի. իսկ և յաղթեցին չէն յետոյ « Խաչակից լինելով
կուսածին Արարչին » յաղթական երբեք հանդիսաւորութիւն ունի : Այսպէս ուրեմն Ածծիմը Ուրիքիայը կը պարու-
նակէ շատ անկէլ թաղուն գեղեցկութիւններ քան անոնք՝ որ արդէն զարմացման տարակալ եղած են :

7. Դիտուել որ հոս ևս, կանոնի համեմատ, քամզի շաղկապ ամանակ չի՝ կազմեր :

Հեղինակը լեզուի այս հանգամանքը կը գործածէ ի նպաստ իրեն:

Գիտուի՜ որ Անճիկը նախընտրէ մէջ՝ առանց ամանակեալ տաղաչափութեան՝ իւրաքանչիւր տան մէջ ոչ միայն իւրաքանչիւր տողի վանկերուն թիւը՝ այլ նոյն իսկ տուներու տողերուն թիւը անհաւասար կը մնայ:

Ըսինք ի սկզբան թէ հայկական տաղաչափութիւնը ամանակեալ տաղաչափութեան մէկ երեւոյթն է միայն, քանի որ ինչպէս յաճախ տեսանք երկուքն ալ նոյն քերթուածի մէջ գործածուած կը գտնուին, և այն տողերը որ հայկական չափով են հոն կը մեկնուին նաեւ ամանակեալ տաղաչափութեամբ, բայց ամէն ինչ որ ասոր կը պատկանի չէ՝ կարող վերագրուիլ նաեւ հայկականի: Աստի կը հետեւի թէ հայկական տաղաչափութիւնը, ծագումով ամանակեալ ըլլալով, յետագայ օտար ազդեցութեանց տակ՝ այլեւայլ մատենագրաց մօտ յանգէն զատ ստացած է նաեւ չափի վերաբերեալ երեւոյթներ՝ զորս նախապէս չունէր:

Չայս ապացուցանելու համար ունինք նաեւ դրական փաստ. Գր. Մագիստրոսի մէկ ոտանաւորը.

« Յաղազս խաչանշան գաւազանին, զոր ընծայեաց Տեառն Պետրոսի Հայոց Կաթողիկոսի. ասացեալ խորհուրդ խաչին »:

Այս քերթուածը ջանացած է յօրինել Մագիստրոս երեք ազգի արուեստով. — Յունական, Արարական և Հայկական:

Յիշատակարանը բաւական մթին է. և ի մէջ բերած ժամանակ հարկ է նախ զայն լուսարանել. « Տաղ է հոմերական քաջ ոլորեալ, և սա տաղ դիւցազնական չափաբերեալ ըստ Ելլենացոյն »: Հեղինակը այսպէս կ'անուանէ իր գործը, վասն զի նա « բերէ քաջ ոլորակս այս զկնի բազմամանակացն աւարտեալ մեծավերջոյրեամբ » (ուրեմն շեշտով կը վերջանան տողերը):

« Իսկ ըստ Արարացոյն կշռեալ և բաղկացեալ է եռատասնեայ, և երից քառից միոյ քուէի »:

Այս ճարտար բանաձեւով կը հասկնայ Մագիստրոս թէ՛ տողերուն թիւը, թէ՛ տուներուն թիւը, և թէ՛ իւրաքանչիւր տողի մէջ եղած վանկերուն թիւը. այսպէս

« Եռատասնեայ երից քառից միոյ քուէի » ($30 + 3 + 4 + 1 = 38$), որ է տողերուն թիւը:

« Եռատասնեայ երից քառից միոյ քուէի ». եռատասնեայ այս անգամ առնուած է երեքտասնի իմաստով. այդու Մագիստրոս հետեւեալ ձեւը կու տայ մեզ հոս. $13 + 3 \times 4 + 1$. Կամ, ինչ որ նոյն է՝ 13 և 13 : Յիշուի եթէ իւրաքանչիւր տուն՝ 3 տողէ զննել՝ կը տեսնենք որ 13 տուն կայ ամբողջ ոտանաւորին մէջ. ($3 \times 13 = 39$). պէտէ է դիտել որ քերթուածը 38 տողէ կը բաղկանայ, բայց Մագիստրոս Եր. Գրիս. տառի փոքր յայտեսանաւ ավե՞ն անյանգ յաւելուածը կ'ընէ այն կանխամտածութեամբ որ այս երկրորդ հաշին ալ ստոյգ գայ: Բայց ինչո՞ւ Մագիստրոս 13 (տուն) ակնարկել է յետոյ « և 13 » պիտի ըսէ ($=$ երից քառից միոյ քուէի). վասն զի այդ ոտանաւորի իւրաքանչիւր տող ինքնիրեն մէջ յանգ ունի, ուստի կրնայ երկուքի բաժնուիլ.

Ընծայեմ քեզ տարեկան — նորոյս հասեալ ձեզ բարոյրեան, պըսակոյ քաղցրութեան — Ամիս եկեալ պարառոյրեան.

Ուստի եռատողեայ իւրաքանչիւր տուն կարող է բաժնուիլ ուրիշ եռատողեայ տան մը. հետեւաբար բաց ի 13 զլիսաւոր տուներէն՝ կան նաեւ ուրիշ 13 տուներ՝ երկրորդական:

Նոյն բացատրութեամբ Մագիստրոս կ'ակնարկէ նաեւ իւրաքանչիւր տողի մէջ եղած վանկերուն թիւը. « եռատասնեայ (13) երից, քառից (աստիճանաւորութիւն

ցուցնող թուարկութեամբ առնուած՝ = երեք, չորս՝ յաւելուածով...) միոյ քուէի . ուրեքն $13 + 4 + 1 = 15$ որ է վանկերու թիւը (Ընծայեմ քեզ տարեկան նորոյս հասեալ ձեր բարութեան):

Մագիստրոս իբ գործայն համար կ'ըսէ. « Շարամանեալ ամանակօք քսան և չորից » . այս բացատրութեամբ նա չէ՛ կարող ոչ տողերու թիւն ակնարկել (38) ոչ տուններունը (13) ոչ ալ իւրաքանչիւր տողի մէջ եղած վանկերունը (որ 15 են):

Իւ սակայն ասոնցմէ միոյն պէտք է վերագրել թիւը:

Ինչոյրը կը պարզուի երբ ամանակ բառին տանք այն իմաստը՝ զոր ունի նա Ամանակեալ տաղաչափութեան մէջ (= Անդամ): Թիրաւի եթէ ենթադրենք որ Մա. գիստրոս, « ոլրականերու » սիրող, տուններու նախորդ բաժանումէն զատ ուրիշ բաժանում մ'ալ կ'ենթադրէ (իւրաքանչիւր տուն 6 տողէ բաղկացեալ) կ'ունենանք յիւրաւի 24 ամանակ իւրաքանչիւր տան մէջ (վասն զի ամէն տող 4 անդամէ բաղկացեալ ըլլալով 6 տողի մէջ 24 ամանակ պիտի ունենանք):

Այսպէս Մագիստրոսի այս ոտանաւորի մէջ 3 երկանդամ տողեր՝ կը կազմեն տուն մը, երեք քառանգամ տողեր՝ տուն մը՝ որ միւսը իր մէջ կը բովանդակէ, իսկ 6 քառանգամ տողեր՝ ուրիշ տուն մը (24 ամանակէ բաղկացած) որ իր շրջանակի մէջ կ'առնու միւս նախորդ տունները. անոր համար նախկին տունը ակնարկելով կ'աւելցնէ Մագիստրոս. « ամբողջ բերելով անդուստ և զոտքն պարզ երկոտասուն »:

Կը թողունք յիշատակել իր յանգիստ մասին տուած մեկնութիւնները՝ թէ և ա. նոնք ալ հետաքրքրական:

Գիտենք միայն՝ որ

1. — Ամանակ որ թրակացւոյ քերականութեան մէջ շէտ կը նշանակէ՝ յուսական գործածութեամբ, վասն զի կ'ըսէ « Ամանակն երկու. երկար, սուղ » տաղաչափութեան մէջ՝ ըստ Մագիստրոսի՝ « անդամ » ի հաւասարագոր է:

2. — Ամանակեալ տաղաչափութիւնը արարականէն զատ է. զի յատկապէս ըսել է յետոյ « ըստ Արարացոյն կշռեալ է եռատասանայ », կը նշանակէ քսանեւեցորդ ամանակ, առանձին բաժանում մը կ'ընէ տանց համար՝ ցուցնելու համար թէ տարբեր արուեստ մ'ալ կայ իր քերթութեան մէջ, և արարական չափին վրայ խօսելով՝ անդամը յատկապէս ոտք կ'առնուանէ (որ այժմ վանկ կը նշանակէ)՝ ամանակի գաղափարէն զայն որոշելու համար:

Մագիստրոս վերոյիշեալ յիշատակարանին մէջ ոչ միայն Ամանակը մի քանի անգամ կը գործածէ անդամի իմաստով, այլ և կ'աւելցնէ. « Ի թուականութենէ, յերաժշտականութենէ, և յերկրաչափութենէ և յաստղաբաշխութենէ շարաբարձեալ յինքեան ունի »: Ահաւասիկ ոչ միայն ծանօթութիւն մը Ամանակեալ դրութեան, այլ և անոր ծագման: « Սակայն, կ'աւելցնէ Մագիստրոս իրաւամբ, մեծի տեսութեան ունի պէտս, և որք ոչն են հետեւեալ տրամախոհութեանս՝ այս մեծի լսողութեանս, զոր հագիւ հազ ոք կարէ ներուշեղաքոյնս առնել, մի՛ այսմ հետեւեսցի ճեմարանի »:

Պիտի անցնինք Ամանակեալ տաղաչափութիւնը Գողթան երգերու, ժողովրդական առածներու մէջ դիտել, ուրիշ անգամ վերադառնալով նորանոր ապացոյցներ բերելու նկատմամբ անոնց գոյութեանը՝ Հայոց եկեղեցական բանաստեղծութեան մէջ:

Հ. Կ. Տ. ՍԱԼԱՆԵԱՆ

1. Բանաստեղծական ամանակը՝ երգի մը ամանակին չի զուգընթանար մէշտ. մէկ վանկը կարող է քանի մ'ամանակով երգուիլ. ուստի կը սեպւին քերթութեան չափը՝ երգին չափով մեկնողները: (Ամամակի մասին Բազմավէպ, 1905):

Նշանի կը կարծենք թէ շարականի բառերը իւրաքանչիւր մեղիքին վրայ ձեւուած ըլլան իբր զգեստ. երաժշտականութիւնը տակից ըուրովին տարբեր իմաստ ունի Ամամակեալ տաղաչափութեան մէջ: Մագիստրոս, որ միւս խօսքերէ կ'ակնարկեն իր բառախաղերը, որոց վրայ չենք երկարեր: